

PUBLIUS CORNELIUS TACITUS: DE LA ISTORIE LA INTERDISCIPLINARITATE

Despre viața celui mai mare istoric al romanilor, despre omul care a immortalizat viețile înaintașilor și contemporanilor săi ne-au parvenit date puține, unele incerte, altele controversate, sau simple supoziții. Astfel, anul¹ sau locul nașterii², data morții³ și chiar numele⁴ celui care a fost Publius Cornelius Tacitus au fost stabilite cu aproximație. Date cu privire la cele de mai sus, ca și unele referitoare la familie, educație, instrucție, viața publică, ne sunt furnizate fragmentar de documentele timpului său (care i-au servit lui Tacitus drept instrumente de lucru în cercetarea și analiza istorică și asupra cărora vom reveni) cât și de prietenii și contemporanii săi, personalități portretizate de autor în prezentarea istoriei Romei⁵.

Lăsând la o parte supozițiile și mergând pe firul istoriei, din informațiile surselor celor mai autorizate – Tacitus însuși și contemporanii săi – vom încerca reconstituirea momentelor celor mai însemnate din viața acestui vulcan al istoriografiei universale, corelate cu secvențe din istoria timpului.

Incertitudinile cu privire la datele biografice pot fi puse pe seama faptului că aceste date coincid cu mari și frământate momente din istoria Romei. Astfel, dacă Tacitus s-a născut în jurul anilor 54–55 p.Ch., 54 este și anul în care Claudius a murit otrăvit de Agrippina iar Nero a fost proclamat împărat. Cu toate că primii ani ai domniei lui Nero s-au caracterizat prin relații bune cu senatul (*quinquennium aureum*) totuși, în cadrul familiei imperiale s-a purtat o luptă pentru putere căreia i-au căzut victime, pe rând: Britanicus, fratele vitreg al lui Nero (asasinat în anul 55), mama împăratului (ucisă în 59 din ordinul lui Nero) și Octavia, soția lui Nero (ucisă în anul 62). Din anul 62, după moartea lui Burrus Sextus Afranius, prefectul pretoriului și sfetnic al împăratului și după îndepărtarea lui L. Annaeus Seneca, filosoful stoic, preceptor al lui Nero, regimul acestui împărat a evoluat spre despotismul orientalo-elenistic inaugurat de Caligula. Este momentul în care se produce o ruptură în colaborarea dintre *princeps* și *senatus*; intensificarea opoziției senatoriale atrage după sine reînceperea proceselor de *lex maiestatis*⁶. În urma incendiului de nouă zile care a distrus două treimi din Roma, Nero a declanșat prima persecuție împotriva creștinilor; îi acuză pe aceștia de provocarea incendiului spre a se dezvinovăți pe sine. Apoi, în anul 65 s-a produs conspirația inițiată de C. Calpurnius Piso împotriva lui Nero, după care au urmat o serie de execuții și când L. Annaeus Seneca, nepotul acestuia, M. Annaeus Lucanus și C. Petronius Arbiter se sinucid. A urmat “anul celor patru

¹ S-a presupus că s-ar fi născut între 55-58 p.Ch., sau chiar în 54 p.Ch. Plinius cel Tânăr, în *Ep.*, VII, 20, afirmă că Tacitus era un avocat cu o reputație recunoscută când el era un copil (9–10 ani). Dar și pentru Plinius părerea cu privire la anul nașterii sunt împărțite: 61-63 p.Ch. sau chiar 65 p.Ch. Pentru Tacitus, 54 p.Ch. ca an al nașterii rezultă din calculele făcute în legătură cu vârsta pe care trebuia să o aibă pentru a îndeplini anumite magistraturi. Profesorul Eugen Cizek opinează totuși pentru anul 57 p.Ch. (a se vedea *Istoria literaturii latine*, II, București, 1994, p. 554).

² a) *Interamna* (azi Terni); motivația: două secole mai târziu, împăratul Tacitus (Marcus Claudius Tacitus, 275 – 276 p.Ch.), născut în Umbria, la Interamna, pretindea că se înrudește cu istoricul;

b) *Roma*; motivația: din opera lui Tacitus reiese că și-a petrecut întreaga viață la Roma ca cetățean, magistrat și istoric. Unii, nemulțumiți de originea umbrică a istoricului, consideră că acesta s-a născut la Roma, avansând chiar ideea că l-ar fi avut profesor pe Quintilian. Dar nici magistrul, nici Tacitus nu pomenesc nimic despre această relație.

³ În legătură cu anul morții păreri au fost împărțite: cea mai îndrăzneată lansează anul 134 p.Ch.; mai plauzibilă pare a fi opinia că Tacitus a încetat din viață în 119 – 120 p.Ch., dacă ținem cont de informațiile din *Annales*. Profesorul Cizek este de părere că Tacitus a murit la puțin timp după 120 (*op. cit.*, p. 554).

⁴ a) Codex Mediceus I îl numește Publius (nume care apare și pe unele manuscrise); b) Sidonius Apollinaris (sec. al V-lea p.Ch.): Caius / Gaius; c) Plinius cel Tânăr: Cornelius Tacitus.

⁵ Puținele date cu privire la familia și formația sa ne-au parvenit din propriile sale mențiuni făcute pe parcursul întregii opere, sau din operele prietenului său Plinius cel Tânăr. Sentimentele proprii îl înfățișează ca exponent al aristocrației romane. Supoziții au fost multe și în această privință: ar fi aparținut unei familii ecevestre sau ar fi fost patrician dintr-o ramură îndepărtată a familiei Cornelia. Plinius cel Bătrân (*Naturalis historia*, 7, 76) îl menționează ca fiu sau nepot al cavalerului Cornelius Tacitus, procurator al Galliei Belgica.

⁶ *Lex maiestatis* (*lex de maiestate populi Romani*), “legea asupra maiestății poporului roman”; împărații romani, care personificau întregul *populus Romanus*, posedau o asemenea maiestate. Legea era aplicată ori de câte ori persoana principelui era lezată fizic sau moral (*crimen maiestatis*); a reprezentat un instrument de temut al puterii imperiale, prin intermediul acestei legi erau condamnați la moarte dușmanii reali sau imaginari ai principelui, considerându-se că aceștia sunt dușmani ai poporului roman și faptele lor, crime împotriva siguranței statului.

împărați” sau “prima criză a principatului”⁷. Este vorba de anii 68-69 p.Ch., care au însemnat pentru istoria Romei anii unora dintre cele mai dramatice evenimente. Cruzimea evenimentelor, luptele sângeroase care au dus la succesiuni rapide (Galba / Otho / Vitellius), cât și apusul unei dinastii – cea Iulio-Claudiană – și apariția alteia, inaugurată de Vespasianus – a Flaviilor – au marcat, cu siguranță, simțirea și gândirea lui Tacitus. Posibil ca proporțiile acestor tragedii episodice să-l fi impresionat într-atât pe tânărul Tacitus, încât să-l fi determinat să urmeze avocatura și, mai târziu, să immortalizeze istoria Romei.

Potrivit mărturiei lui Plinius cel Tânăr, istoricul a debutat ca avocat, fiind destul de tânăr. Părea să-și fi găsit vocația; talentul său a atras admirația, apoi prietenia lui Plinius⁸. Informația cu privire la studiul elocinței, retoricii și oratoriei ne este oferită de însuși Tacitus⁹; rezultă din spusele sale că a studiat la Roma, norocul surâzându-i, întrucât a avut posibilitatea să-i audieze pe M. Aper și J. Secundus, “*celeberrima ingenia fori nostri*” (talente celebre ale forului). După cum el însuși mărturisește, Tacitus i-a urmat pe cei doi “*in iudiciis [...] domi [...] et in publico*” (la procese, acasă, în for), “*modo studiose [...] et mira studiorum cupiditate*” (cu pasiune și cu patimă uimitoare pentru învățătură)¹⁰. Am considerat oportună redarea cuvintelor lui Tacitus întrucât, într-adevăr, elocința lui Aper și cea a lui Secundus s-au dovedit a fi, pentru viitorul titan al literaturii și istoriografiei latine, strălucite modele și puternice îndemnuri. Din aceeași lucrare, *Dialogus de oratoribus*¹¹, reiese că Tacitus a studiat și filosofia, el conștientizând că un bun orator trebuie să aducă argumentări potrivite asemenea peripateticilor, de la academici să preia combativitatea, de la Platon înălțimea ideilor, de la Xenophon farmecul și de la Epicur modelul maximelor morale.¹² După succesele în avocatură, Tacitus își începe cariera demnităților publice¹³. Sursa informațională privitoare la activitățile sale publice este însuși Tacitus. Cariera politică a marelui istoric se poate urmări, an cu an, lecturând opera sa *Historiae* în care demnitățile la care a acces sunt menționate în contextul evenimentelor istorice. Tacitus era un simplu cetățean pentru care *cursus honorum*, scara ierarhică a funcțiilor publice, trebuia urcată lin, treaptă cu treaptă. Excepții se făceau doar pentru descendenții familiei imperiale și pentru favoriții acesteia. Tacitus notează că și-a început cariera demnităților publice cu funcția modestă de *quaestor* (78-79), prin care își asigura intrarea în senat, sub Vespasianus, suveranul modest, econom și cinstit¹⁴. Sub Titus, a cărui domnie strălucită a fost de scurtă durată, Tacitus accede la funcția de *aedilis*, apoi la cea de *tribunus*. Urmașul lui Titus, Domitianus, a inaugurat o epocă de apăsătoare și cumplită suferință pentru statul roman și, în particular, pentru familia lui Tacitus. Cu toate că vremurile erau grele și tulburi, Tacitus și-a continuat cariera politică, fiind ales, în 88, *praetor* și, în același timp, membru în colegiul *quindecemviri*-lor (*quindecemviri sacris faciundis*), colegiu care avea și controlul asupra cultelor străine și care îl obliga să le cunoască (ex.: religia egipteană)¹⁵. Iată cum consemnează Tacitus acest *cursus honorum* sub cei trei împărați: “*Dignitatem nostram a Vespasiano inchoatam, a Tito auctam, a Domitiano longius provectam non abnuerim*”¹⁶. Am enumerat mai sus onorurile pe care Tacitus ar fi fost firesc să le parcurgă dar nu știm cu certitudine care anume dintre funcții le include

⁷ Horia C. Matei, *O istorie a Romei antice*, București, Editura Albatros, 1979, p. 135.

⁸ Plinius cel Tânăr, *Epistulae*, VII, 20.

⁹ Tacitus, *Dial.*, 2,1.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, 31, 5-6.

¹² Peripateticii, elevii lui Aristotel, l-au marcat pe Tacitus, probabil, prin cercetările lor speciale în domeniul istoriei și al criticii literare. Principalul reprezentant al urmașilor lui Platon, în sec. III-II a.Ch., era Carneades. Tacitus a fost, se pare, impresionat de stilul elegant și plăcut al lucrărilor lui Xenophon. Stilul lui Epicur era unul puțin îngrijit dar operele sale degajă căldură și sinceritate.

¹³ Nu se cunoaște activitatea lui Tacitus până în anul 77 p.Ch. când s-a logodit, iar în 78 s-a căsătorit cu fiica lui Cn. Iulius Agricola, om de mare probitate, care tocmai fusese numit de către Domitianus guvernator al Britanniei.

¹⁴ Tacitus, *Hist.*, I, 1.

¹⁵ Idem, *Ann.*, XI, 11.

¹⁶ Idem, *Hist.*, I, 1.

istoricul în termenul generic “*dignitas nostra*”¹⁷. Certitudinea în privința demnităților dobândite sub Domitianus este dată de Tacitus însuși. Astfel, el consemnează că Domitianus a organizat jocuri seculare și că el a luat parte la acestea investit cu demnitățile mai sus amintite¹⁸.

Din lucrarea *De vita et moribus Iulii Agricolae liber*¹⁹ primim informația că Tacitus a lipsit din Roma timp de patru ani înainte de moartea socrului său, Agricola, survenită în 93. S-a presupus că, după ce în 88 a fost investit *praetor*, în 89 ar fi plecat cu soția în Gallia Belică unde ar fi deținut funcția de *propraetor*. Ideea aceasta se sprijină pe faptul că șederea lui Tacitus în această provincie i-ar fi servit la studierea obiceiurilor germanilor și să culeagă informațiile prezentate în lucrarea sa *De origine, situ, moribus ac populis Germanorum*. Certitudinea că părăsise Roma oficial ne-o oferă chiar Tacitus care spune la un moment dat că demnitarii nu puteau pleca din Roma fără avizul împăratului²⁰; de asemenea, după cum consemnează în *Agricola* deducem că era vorba de o misiune²¹.

Este sigur faptul că în 93 Tacitus se afla la Roma, unde, la înmormântarea socrului său, a prezentat *oratio funebris*, care era o *laudatio* în care arăta meritele lui Agricola²². Posibil ca Agricola să fi fost omorât din ordinul lui Domitianus, pentru care acest om cinstit reprezenta un iminent pericol chiar dacă a stat în umbră.

Tacitus s-a întors la Roma în împrejurări politice foarte grele: Domitianus, la începutul domniei, își manifesta, ocazional, pornirile criminale; în a doua perioadă însă furia sa e dezlănțuită²³ prin pedepse cu exilul și cu moartea pentru cetățenii bogați, pentru a le confisca averile. Mai mult, Domitianus a secat fiscul imperial cu cheltuieli edilitare excesive. Pe cei cu merite personale îi înlătura de teamă să nu-l depășească²⁴.

Faptul de a se fi dedicat doar studiului, evitarea amestecului în lupta angajată de împărat contra senatului, denotă că Tacitus a trăit, între 93-96, de la moartea lui Agricola până la asasinarea lui Domitianus, într-o continuă teroare. Alegerea senatorului Nerva ca împărat (în 96), a făcut ca lumea romană să fie salvată de un regim a terorii și ca Tacitus să revină în viața publică. Astfel, în 97 era *consul suffectus*, funcție încredințată lui Tacitus de noul împărat, în urma morții consulului care s-a remarcat prin modestie, Verginius Rufus²⁵. Tacitus a pronunțat elogiul funebru al acestuia, distingându-se ca orator de mare talent. Acest moment a fost immortalizat de prietenul lui Tacitus, Plinius cel Tânăr: “*Lauda de înmormântare a fost rostită de consulul Cornelius Tacitus, căci drept vârf al vieții sale fericite i-a fost dat acest vorbitor plin de darul elocinței*”²⁶.

În timpul domniei lui Nerva, după adoptarea lui Traianus, în 98, Tacitus a scris lucrarea *De vita et moribus Iulii Agricolae liber (Agricola)*. Informația ne este oferită de Tacitus însuși²⁷. În anul 99, profitând de liniștea garantată de înțelepciunea lui Traianus, Tacitus elaborează a treia lucrare a sa, *De origine, situ, moribus ac populis Germanorum (Germania)*. Să fie oare această perioadă pentru Tacitus una de relaxare – prin creație literară – după anii de groază trăiți sub Domitianus? Cu toate aceste preocupări Tacitus nu și-a neglijat activitățile publice: în anul 100 a pledat împreună cu bunul său prieten Plinius în favoarea africanilor; au susținut împreună acuzarea împotriva lui Marius Priscus, obținând condamnarea acestuia pentru jefuirea provinciei Africa.

¹⁷ Schanz-Hosius, *Geschichte der römische Litteratur*, München, 1935, II, p. 604: se presupune că primele au fost acelea de *tribunus militum* și *vigintivir*. Se crede că Titus i-a acordat *quaestura* și se știe că sub Domitianus a fost *quindecimvir sacris faciundis* și *praetor*.

¹⁸ Tacitus, *Ann.*, XI, 11.

¹⁹ Idem, *Agr.*, 45.

²⁰ Idem, *Ann.*, XII, 23.

²¹ Idem, *Agr.*, 54.

²² Prezentarea acestui discurs era ceva obligatoriu, cu caracter familial și religios, o datorie de pietate filială; în lipsa fiului era indicat, pentru susținerea discursului, ginerele.

²³ Plinius cel Tânăr, *Panegiricul împăratului Traian*, 15.

²⁴ Suetonius, *Domitianus*, III.

²⁵ Verginius Rufus învinsese pe Iulius Vindex și respinsese de trei ori oferta demnității de împărat.

²⁶ Plinius cel Tânăr, *Epistulae*, 2, 1 “*Laudatus est a consule Cornelio Tacito, nam hic supremus felicitati eius cumulus accessit, laudator eloquentissimus*”.

²⁷ Tacitus, *Agr.*, 3.

Până în acest moment am putut urmări ascensiunea lui Tacitus în viața publică dar și primele încercări literare. Este posibil ca maturizarea talentului de scriitor și prinosul informațional să-l fi detașat întrucâtva de activitățile publice și să fi fost preocupat de elaborarea unei opere mai vaste. Acestea sunt puținele date biografice, reconstituite în majoritate din lucrările lui Tacitus însuși și ale lui Plinius cel Tânăr; date privitoare la viața de familie sau la situația materială nu apar.

De acum (anul 100) istoria nu-l mai consemnează pe cel care până în ultima clipă a vieții a immortalizat marile momente ale ei. E sigur că a trăit tot timpul domniei lui Traianus deoarece o inscripție descoperită în Caria (la Mylassa) consemnează că Tacitus a fost *proconsul* al Asiei (112-115), funcție socotită un post important în imperiu. Iată deci că Tacitus nu a trăit departe de viața publică. Este de asemenea o certitudine și faptul că a prins începutul domniei lui Hadrianus (117). Motivația vine din faptul că a scris prima operă de mari proporții, *Historiae*, între 105-115, dar nu a avut timpul necesar să scrie cu lux de amănunte istoria lui Nerva și a lui Traianus. Ultima lucrare, *Annales*, a fost scrisă imediat după *Historiae*, adică între 116-117 și, după cum face referiri la evenimente din timpul său, cea mai plauzibilă datare a încetării din viață a lui Tacitus aparține profesorului Eugen Cizek (vezi nota 3), în opinia căruia istoricul ar fi murit puțin după anul 120.

Necunoașterea anului morții ne duce cu gândul că Tacitus, în ultimii ani ai vieții s-ar fi retras din viața publică pentru a se consacra studiului și scrierii istoriei romane a timpului său.

Faptul de a fi trăit într-o perioadă în care la conducerea statului roman s-au aflat nouă împărați – Nero, Galba, Otho, Vitellius, Vespasianus, Titus, Domitianus, Nerva și Traianus, pregătirea profesională și experiența dobândită prin participarea la viața publică l-au ajutat, fără îndoială, pe istoricul Tacitus să înțeleagă și să analizeze istoria romană, să immortalizeze oameni, evenimente, sisteme și structuri politice, forme de guvernământ, valori etc.

În secolul I p.Ch. istoriografia, prin diversele tipuri de expunere, ocupa o funcție de prim ordin în cadrul literaturii latine. Astfel, când Tacitus s-a hotărât să scrie istorie, analistică²⁸, monografia²⁹, memoriile³⁰, compendiul sau breviarul³¹, biografia³² și istoria universală³³ erau tipuri de expunere bine definite. Trei au fost etapele de dezvoltare ale istoriografiei latine: republicană (sec. III-I a.Ch.), a Principatului lui Augustus (31 a.Ch.-14 p.Ch.) și imperială (sec. I-V p.Ch.); conform acestei etapizări, Tacitus s-ar înscrie la începutul perioadei imperiale. Dar, Publius Cornelius Tacitus a fost autorul care a realizat cele mai valoroase opere din istoriografia latină. S-a bucurat de privilegiul de a-i avea precursori pe: Quintus Fabius Pictor, Lucius Cincius Alimentus³⁴, Marcus Porcius Cato (Cato cel Bătrân)³⁵, Lucius Cassius Hemina, Caius Fannius, Publius Sempronius Asellio³⁶, Lucius Caelius Antipater³⁷, Quintus Claudius Quadrigarius, Lucius Cornelius Sisenna, Titus Pomponius Atticus³⁸, Caius Sallustius Crispus³⁹, Caius Iulius Caesar⁴⁰, Cornelius Nepos⁴¹, reprezentanți ai etapei

²⁸ Tipul de expunere cel mai vechi și mai constant practicat; prezenta evenimentele an de an, în ordine strict cronologică și în cadrul unei viziuni panoramice.

²⁹ Prezentarea, *carptim* – “pe părți detașate”, doar a unui aspect al istoriei sau al unei secvențe de scurtă durată, pe baza tehnicii relatării faptelor.

³⁰ Prezentarea faptelor trăite de un personaj important.

³¹ Prezentarea condensată a trecutului; acest tip de expunere s-a desprins de analistică în secolul I p.Ch.

³² Prezentarea vieții unor personaje celebre.

³³ Apărută la limitele analisticii, în sec. I p.Ch., după modelul istoriografiei grecești.

³⁴ Autori de anale de la sfârșitul secolului al III-lea a.Ch.; au scris în limba greacă.

³⁵ Creator de istoriografie latină monografică (sec. al II-lea a.Ch.); s-a ocupat de originile orașelor italiice, inclusiv Roma. Lucrarea sa *Origines*, scrisă în limba latină, s-a pierdut.

³⁶ Analisti de limbă latină de la mijlocul secolului al II-lea a.Ch.

³⁷ Autorul unei monografii consacrate celui de-al doilea război punic. A avut meritul de a fi introdus în istoriografia latină discursul fictiv atribuit unui personaj, procedeu care va fi utilizat frecvent și de alți autori; astfel, narațiunea istorică era puternic dramatizată, dobândind o tentă oratorică manifestă. Din această perioadă istoricii au scris numai în limba latină.

³⁸ Analisti din sec. I a.Ch. care apărau opțiuni politice precise.

³⁹ A realizat cu succes monografii: conjurația lui Catilina, războiul purtat de romani împotriva lui Iugurha, istoria anilor 78-66 a.Ch., sunt secvențe istorice în care Sallustius a văzut valoarea lor pilduitoare; le-a ales pentru a ilustra criza aristocrației romane pe care o detesta. S-a remarcat, de asemenea, prin stil: intens figurat, concentrat, vibrant.

republicane. Etapa următoare, a Principatului lui Augustus, cunoscută în istorie ca "Epoca lui Augustus", a fost marcată, în planul istoriografiei, de Titus Livius⁴² și Trogus Pompeius⁴³. Istoriografia latină din perioada lui Augustus se distinge de etapa republicană prin judecarea fenomenului nou pe care îl implica Principatul, direct sau indirect apreciat; de etapa imperială se deosebește prin atitudinea mai liberă față de puterea politică și atenția acordată faptelor colective. Istoriografia latină din epoca lui Augustus a pregătit istoriografia Imperiului, inclusiv pe plan stilistic. În etapa imperială istoriografia s-a remarcat printr-un nivel valoric net superior și printr-o diversificare, necunoscute anterior. În secolul I p.Ch. s-au remarcat prin stilul patetic, impregnat de retorică, Marcus Velleius Paterculus, autorul primului compendiu, al primei istorii romane concentrate și Curtius Rufus care a reluat monografia ca tip de expunere narând *gesta* lui Alexandru Macedon. Analistica a fost reprezentată de Aufidius Bassus, Servius Nonianus, Fabius Rusticus și Plinius Maior (Plinius cel Bătrân), ale căror opere s-au pierdut. Istoriografia latină este macată, începând cu a doua jumătate a secolului I p.Ch. de gândirea istorică a lui Tacitus.

Ce a însemnat cu adevărat Publius Cornelius Tacitus pentru istoriografia latină? Răspunsul cel mai potrivit la această întrebare credem că a fost cel dat de profesorul Eugen Cizek: "*Tacit constituie vârful, culmea cea mai înaltă atinsă de istoriografia latină, de proza și chiar de întreaga literatură a romanilor. El este cu adevărat un Homer al literaturii latine.*"⁴⁴ Considerăm această apreciere pe deplin justificată și, mai mult, confirmată de însuși Tacitus prin informațiile pe care ni le oferă cu privire la modul meticulos în care s-a documentat pentru a scrie istoria vremurilor cărora, în parte, le-a fost contemporan.

Nu încap dubii cu privire la faptul că Tacitus studiasse operele precursorilor dar, în egală măsură, a cercetat o serie de documente edificatoare, oficiale sau particulare. Întrucât prezentarea și analiza izvoarelor utilizate de Tacitus vor face obiectul unui studiu distinct, ne limităm, în cele ce urmează, doar la trecerea în revistă a acestor surse informaționale, exceptând câteva referiri absolut necesare.

O primă serie de izvoare o constituie *acta* (acte oficiale ale magistraților, decizii, ordonanțe, dări de seamă, protocoale, jurnale oficiale), între care: *acta deorum*⁴⁵, *acta diurna populi Romani*⁴⁶, *acta diurna Urbis*⁴⁷, *acta publica*⁴⁸, *acta senatus*⁴⁹, *acta principis*⁵⁰, *acta auctorum libri*⁵¹. Putem deduce că le studiasse cu atenție din propria sa mărturisire: "Nici la istorici, nici în *acta diurna* nu găsesc că Antonia, mama lui Germanicus, și-a îndeplinit cu acest prilej față de el vreo îndatorire de seamă care să merite a fi amintită..." (este vorba de moartea lui Germanicus și bucuria ascunsă a lui Tiberius). Apoi, în multe rânduri, Tacitus face referire la *commentarii* (memorii, protocoale, procese

⁴⁰ *De bello Gallico*, *De bello civili*, două opere de memorii. Prin relatarea războiului de cucerire a Galliei este marcat conflictul dintre autor și apărătorii sistemului politic republican. Sub masca unei false și reci obiectivități a deformat adevărul cu scopul de a-și servi propriile interese. Are meritul de a fi oferit date istorice importante cu privire la neamurile supuse de romani. Stilul este unul clasic, echilibrat, auster care se remarcă prin claritate și eleganță.

⁴¹ S-a remarcat în biografia romană prezentând viețile unor celebri oameni de seamă greci, romani și carthaginezi. Propunându-și să arate ce se ascunde sub *persona* (masca eroilor), nu a neglijat aspectele din viața particulară a eroilor.

⁴² În opera sa, *Ab Urbe condita*, expune clar evenimentele, dar cu patetism, întrevede cauzele istorice majore în caracterele umane, fin analizate din punct de vedere psihologic.

⁴³ Autorul unei istorii universale numită *Philippica* întrucât și-a concentrat atenția asupra evoluției statelor orientale și a monarhiei macedonene; a adoptat uneori atitudini antiromane, aflându-se astfel în opoziție față de Augustus și de politica acestuia.

⁴⁴ Eugen Cizek, *Istoria în Roma antică (Teoria și poetica genului)*, Editura Teora, București, 1998, p. 128.

⁴⁵ Tacitus, *Germ.*, 43.

⁴⁶ Tacitus, *Ann.*, III, 3; XVI, 22; cunoscute și cu titulatura de *acta publica*, un fel de registru, constituind un buletin politic și judiciar și, în același timp, o cronică a principalilor evenimente ale zilei, instituit de C. Iulius Caesar.

⁴⁷ Tacitus, *Ann.*, XIII, 31; protocoalele orașului.

⁴⁸ Idem, *Ann.*, XII, 24.

⁴⁹ *Ibidem*, V, 4; XV, 74; protocoalele, decretul senatului.

⁵⁰ *Ibidem*, I, 72; IV, 42; XIII, 5; XIII, 11; protocoalele principilor.

⁵¹ Idem, *Dial.*, 37.

verbale, comentarii, arhive ale statului): *commentarii senatus*⁵², *commentarii Agrippinae iunioris* (“Întâmplarea aceasta, pe care n-o povestesc scriitorii analelor, eu am găsit-o printre însemnările în care Agrippina, fiica ei și mama împăratului Nero, povestește urmașilor viața sa și nenorocirile alor săi”)⁵³, *commentarii Claudii*⁵⁴, *commentarii principales*⁵⁵, *commentarii rhetorum*⁵⁶, *commentarii de quaestione habita*⁵⁷. A studiat și *litterae* – scrisorile împăraților (“Începutul acelei scrisori păru-se demn de reținut, pentru că Tiberius a început prin aceste cuvinte: «Părinți conscriși! Zeii și zeițele să-mi aducă o pierzare mai crudă decât aceea pe care o simt în fiecare zi dacă știu ce să vă scriu sau ce să nu scriu în asemenea împrejurări»”). Tacitus nu putea cita textual începutul scrisorii lui Tiberius, dacă nu ar fi avut la dispoziție originalul, asta pentru cei care admitem că istoricul nu a fost un simplu copist, cum cred unii, al unui singur izvor.⁵⁸ Nu neglijează să menționeze că multe informații le-a cules chiar de la *contemporanii evenimentelor* (“Îmi aduc aminte că am auzit de la bătrâni că s-a văzut adesea în mâna lui Piso un libellus...” sau “Dar eu nu am născocit nimic spre a minuna pe cititor, ci voi relata fapte auzite și scrise de bătrâni”)⁵⁹. Revenind la cei ce l-au precedat în ale scrisului, de data aceasta nu neapărat în ce privește scrisul istoric, merită reținut că, pe parcursul celor cinci lucrări ce compun opera sa istoriografică, Tacitus menționează sau ne lasă să înțelegem că a lecturat *operele autorilor latini* (Seneca retorul, Aufidius Bassus, Servilius Nonianus, Plinius cel Bătrân, Titus Livius, Marcus Tullius Cicero ș.cl.). În ce măsură însă Tacitus s-a inspirat din operele lor, în ce capitole, în ce probleme erau de acord și în ce probleme era în dezacord cu ei, nu putem dovedi, ci, cel mult putem emite ipoteze, întrucât, multe din operele noianului de autori la care face referire s-au pierdut. Pare că Tacitus a fost un lector asiduu, unul care a citit tot ce i-a căzut “în mâini”; merită, credem, a fi prezentate câteva mențiuni sugestive asupra acestui subiect, făcute de autor: “Nu știu dacă v-au căzut în mâini aceste scrieri vechi, care au rămas până acum în bibliotecile amatorilor de antichități; ele sunt culese de către Mucianus⁶⁰ și au fost rânduie și publicate până în clipa de față, dacă nu mă înșel, unsprezece volume de *Acta* și trei de *Epistulae*”⁶¹. Nu vom ști dacă cele de mai sus au fost rostite de oratorul și omul de cultură Secundus sau doar atribuite lui, de Tacitus, cu intenția a-și pune sub protecție opiniile, având în vedere că se afla la început de drum în ale scrisului. Mai tânărul său prieten, Plinius cel Tânăr⁶² relatează despre grija lui Tacitus în a se documenta, confirmând faptul că istoricul a consultat multe izvoare spre a nu face afirmații întâmplătoare, că a reflectat asupra valorii documentare a faptelor, că nu le-a transpus în operă la întâmplare. Putem concluziona că Publius Cornelius Tacitus a respectat prima îndatorire a unui istoric, aceea de a se informa amplu și de a face o critică a izvoarelor utilizate.

Unii critici însă, între care învățatul german Nissen⁶³, afirmă că Tacitus și-a ales un singur izvor pe care l-a înfrumusețat și amplificat cu date luate din alte izvoare. Conduc de “legea lui Nissen”, Ph. Fabia⁶⁴ a încercat să descopere pentru *Historiae* și *Annales*, izvorul unic din care s-a inspirat Tacitus și a susținut următoarele: pentru *Annales* Tacitus ar fi utilizat opera lui Aufidius

⁵² Idem, *Ann.*, XV, 47.

⁵³ *Ibidem*, IV, 53.

⁵⁴ *Ibidem*, XIII, 43.

⁵⁵ Idem, *Hist.*, IV, 40.

⁵⁶ Idem, *Dial.*, 23; 26.

⁵⁷ Idem, *Ann.*, VI, 47; *quaestio* – cercetare judiciară, anchetă, instanță de judecată, tribunal.

⁵⁸ *Ibidem*, VI, 2; VI, 6; VI, 12.

⁵⁹ *Ibidem*, III, 16; XI, 27.

⁶⁰ C. Licinius Mucianus, consul în 66 p.Ch. și guvernator al Siriei în anul 67 p.Ch., la bătrânețe s-a retras din viața politică și s-a dedicat literelor și științelor; a scris lucrări de istorie naturală și geografie; a strâns izvoare oficiale pentru o istorie a republicii secolului I a.Ch. A murit în 77 p.Ch.

⁶¹ Tacitus, *Dial.*, 37.

⁶² Plinius cel Tânăr, *Epistulae*, VI, 16; VII, 33, 20.

⁶³ Nissen, *Die Historien des Plinius*, în *Rheinisches Museum*, 1871, p. 497; a formulat o regulă numită “legea lui Nissen”.

⁶⁴ Ph. Fabia, *Les sources de Tacite dans les Histoires et les Annales*, Paris, 1893.

Bassus pentru domnia lui Tiberius, Caligula și o parte din cea a lui Claudius; opera lui Cluvius Rufus ar fi utilizat-o pentru restul domniei lui Claudius și pentru cea a lui Nero. Dar, operele acestor istorici pe care i-ar fi putut consulta Tacitus s-au pierdut; mai mult, pe lângă multele nominalizări, mai cu seamă ale celor care dau versiuni diferite, Tacitus utilizează diverse formule tocmai pentru a se detașa de opiniile lor, pentru a nu fi acuzat că și le atribuie lui: “sunt qui ferant...” (unii spun), “sunt qui perhibent...” (unii susțin), “tradunt huius temporis auctores...” (istoricii acestei vremi relatează). Acestea sunt considerente care resping opiniile adepților legii lui Nissen.

Din varii considerente, între care lipsa de spațiu, dar și din necesitatea reluării fiecăreia dintre problematicile de mai sus “in extenso”, în cele ce urmează ne vom limita în a face câteva referiri la opera lui Tacitus, mai precis la repercutarea momentelor din istoria romană - trăite, lecturate și audiate de istoric - în trăirea și simțirea unui, deocamdată, *republican convins* sau *nostalgic* al acestui sistem politic ...?!

Să admitem că, intenționat, nu am dorit a face referire, până acum, la ceea ce istoriografia modernă definește prin termenul de *interdisciplinaritate*. Această conotație implică “întâlnirea și cooperarea a două sau mai multe discipline, fiecare aducând (la nivelul teoriei sau al cercetării empirice) propriile scheme conceptuale, modul ei de a defini problemele și metodele ei de cercetare.”⁶⁵ Întrucât unii cercetători consideră că abia de curând a început să se manifeste caracterul interdisciplinar al istoriei⁶⁶, opera lui Tacitus, compusă din cele cinci lucrări menționate, nu a fost percepută ca operă istorică în întregul ei. Nu numai acesta a fost motivul pentru care *un tot*, format din *Dialogus de oratoribus*, *De vita et moribus Iulii Agricolae*, *De origine, situ, moribus ac populis Germanorum*, *Historiae* și *Annales*, este prezentat scindat. Astfel, primele trei lucrări, datorită perioadei în care au fost scrise (e vorba de vârsta autorului), sunt menționate ca “operă de tinerețe”, sau, datorită proporțiilor reduse sunt cotate ca *opuscula*⁶⁷. Revenind la caracterul interdisciplinar al istoriei, putem accepta că opera lui Tacitus este una istorică, în întregul ei, având puncte de interferență cu celelalte discipline umaniste. *Dialogus de oratoribus* este înainte de toate o lucrare de analiză, cu caracter teoretic, autorul urmărind înțelegerea corectă a istoriei în profunzime; din acest punct de vedere este firesc stilul ciceronian în care Tacitus a dezbătut cu acuitate și pătrundere meritele elocinței și ale poeziei, problema disputei dintre cei vechi și cei moderni, cauzele decăderii elocinței. Autorul conștientizează astfel legătura dintre istorie și filosofie⁶⁸ pe care o percepe ca disciplină indispensabilă, una a mecanismelor mentale, în analiza cauzelor care au determinat anumite evenimente istorice, subliniind dependența unor fenomene (în speță, cauzele decăderii elocinței romane) de evenimentele politice. Pornind de la reflecție filosofică, Tacitus ajunge să realizeze o fină analiză politică a societății romane, considerând cauzalitatea fenomenologică dependentă de cea istorică. Parafrazându-l pe Voltaire care considera filosofia istoriei “istorie privită din punct de vedere filosofic”, putem spune că *Dialogus de oratoribus* este o lucrare istorică în manieră filosofică.

În *De vita et moribus Iulii Agricolae liber*, Tacitus, bine documentat în ceea ce privește politica externă a romanilor, virtuțile militare ale soldaților romani, conduși de un comandant destoinic, se dovedește a fi un fin psiholog al unei societăți corupte și al conducătorilor acesteia. Lucrarea are un caracter biografic iar monografia Britanniei constituie un început de expunere istorică. Dar, caracterul de operă istorică propriu-zisă este dat de faptul că autorul expune evenimente de interes general, subordonează elocvența cercetării istorice și, chiar dacă incipient, în diferite paragrafe se conturează tendințe și concepții istorice cum ar fi: admirația față de *libertas*, simpatia pentru clasa senatorială, *patres*, entuziasmul pentru gloria militară, *virtus Romana*, critica viciului, a defectelor și greșelilor, *tot errores*. Iată cum, într-o lucrare de mici dimensiuni, se regăsesc analiza psihologică și cea politică alături de tendințe și concepții istorice. Și iată cum, Tacitus ne face să înțelegem că pentru el istoria are o funcție exclusiv morală. Se prefigurează astfel în lucrare ideile unui program istoric, regăsit de altfel în *Historiae* și *Annales*⁶⁹.

⁶⁵ Tom Burton Bottomore, în *Interdisciplinaritatea și științele umane*, București, 1986, p. 29.

⁶⁶ Wolfgang Mommsen este un exemplu în acest sens.

⁶⁷ *Opusculum* = mică lucrare, mică operă.

⁶⁸ Tacitus, *Dial.*, 30.

⁶⁹ Idem, *Agr.*, 3; Tacitus făgăduiește că va scrie istoria lui Domitianus, “memoriam prioris servitutis”. Se confesează că dorește un principat care să concilieze domnia unuia singur și o *libertas* așa cum o realizase Nerva.

De origine, situ, moribus ac populis Germanorum s-a impus ca un document de valoare incontestabilă; Tacitus a dorit, credem, să atragă atenția asupra pericolului pe care-l constituiau germanii pentru Roma. Pornind de la ideile de *mos maiorum* (tradiții) și *virtus Romana* (mărirea, gloria romană) spre *tot errores* (vicii, defecte, greșeli, decădere), Tacitus cercetează de fapt cauzalitatea profundă, istorică a evenimentelor, proiectându-le pe un fond problematic foarte vast: *mores / leges, vitium / fides*. Astfel, căutând să afle cauza forței de neînvins a germanilor, motivele pentru care germanii au reprezentat un pericol de necontestat pentru Roma, Tacitus a ajuns la concluzia că moravurile curate, opuse libertății desfrânate (*libertas impunita*) și fidelitatea față de tradițiile austere și simple au dat câștig de cauză acestora în defavoarea romanilor.

Revenind la problema interdisciplinarității, e îndeobște cunoscut faptul că filosofia și filosofia istoriei, includ, la scara particulară a istoriei, următoarele domenii, care se regăsesc în cele trei lucrări, mai sus menționate:

- a) gnoseologia istorică, cu diviziunile: epistemologia istorică (cunoașterea științifică) și logica cercetării istorice (*Dialogus de oratoribus*);
- b) ontologia istorică, teoria existenței umane (*De vita et moribus Iulii Agricolae liber*);
- c) axiologia istorică, teoria valorilor (*De origine, situ, moribus ac populis Germanorum*).

Putem să-l considerăm pe Tacitus o excepție a istoriografiei? Din cele de mai sus rezultă că da, Tacitus, spre deosebire de alți istorici, mai puțin tentați, a fost interesat de generalizări filosofice, nu a neglijat concepțiile filosofilor, deși alții au făcut-o sau le-au abordat sumar pe considerentul că și filosofii nu au fost preocupați de cercetarea concret istorică. Astfel, putem considera opera lui Tacitus, în întregul ei, ca fiind una istorică, iar pe autor să-l percepem ca fiind un practician și, în același timp, un teoretician al istoriei.

În ce privește interferența dintre istorie și istoria literaturii, aici lucrurile sunt clare: la vremea când Tacitus scria istorie, scrisul istoric era considerat gen literar. Prin urmare, este greșit să-l bănuim că a scris istorie mânat doar de ambiții ori veleități artistice, întrucât, talentul vorbirii (*eloquentia*) s-a datorat formației sale de avocat; este, de bună seamă, un istoric, influențat de retorii, poeții și istoricii care l-au precedat. Nu putem nega faptul că a fost interesat de aspectul literar al operei istorice; aspectul literar este însă interesant dar neesențial pentru istoriografie. Faptul că Tacitus a fost, poate, prea mediatizat în panoplia valorilor din istoria literaturii latine ca autor al genului literar a făcut ca opera sa să fie percepută ca una nu în întregime istorică.

O altă legătură a istoriei este aceea cu istoria gândirii politice. Ceea ce ne face susținem această afirmație în ce-l privește pe Tacitus, este atitudinea lui față de evenimentele relatate; pe parcursul întregii opere, Tacitus s-a dovedit a fi un fin observator, gânditor și analist politic și nu doar un autor de istorie. Aceste considerații sunt susținute de analiza profundă, istorică și politică, realizată în *Historiae* și *Annales*.

În *Historiae*⁷⁰, Tacitus nu se limitează doar la simpla prezentare a conceptelor pe care le leagă de o operă istorică reușită. Astfel, conceptul de *veritas* (adevărul istoric)⁷¹, devine, în planul concepției sale despre istorie, elementul primordial: expunerea faptelor așa cum s-au petrecut. Parcă spre a se face pe deplin înțeles, subliniază că adevărul trebuie respectat "*pari eloquentia ac libertate*" ("cu tot atâta elocință câtă libertate"), așa cum au scris istoricii din vremea republicii; consideră că urmașii acestora au alterat adevărul, prezentându-l frânt, trunchiat – "*veritas infracta*". Conceptul de *eloquentia* (expunerea oratorică), transferat și el în planul concepției sale despre istorie, are, potrivit opiniei lui Tacitus, prin forma oratorică, deci după toate regulile artei, misiunea de a impresiona și de a convinge. Al treilea concept (*honestum aut notabile dedecus*) reprezintă o particularitate a concepției lui Tacitus cu privire la scrisul istoric: autorul trebuie să aleagă numai faptele care pot servi ca modele de virtute sau de viciu: "*insignes per honestum aut notabili dedecore*"⁷². Această opinie este ceea ce azi știința istoriei numește o gravă lipsă – trecerea sub tăcere a unui fapt ce poate dăuna adevărului științific. *Ratio causaeque rerum*, este conceptul prin care orice autor își susține concepțiile, explicând

⁷⁰ Idem, în *Historiae* a prezentat evenimentele începând cu 1 ianuarie 69, până la începutul anului 70, adică scurtele domnii ale lui Galba, Otho și Vitellius, precum și instaurarea dinastiei Flaviilor, cu victoria lui Vespasianus.

⁷¹ Idem, *Hist.*, I, 1.

⁷² *Ibidem*, I, 4.

faptele, arătându-le cauzalitatea⁷³. S-a opinat că pentru Tacitus istoria a însemnat înainte de toate o operă morală și literară; totuși, făcând un paralelism între conceptele pe care le leagă Tacitus de o operă istorică reușită, concepția sa despre istorie și condițiile stabilite în prezent de istoriografie pentru ca opera istorică să fie bună, nu putem decât să avem convingerea deplină că autorul pe care-l prezentăm este înainte de toate, pentru că a vrut să fie, istoric. Având ca modele, din istoriografia greacă, pe Herodot, Thucidide, Polibiu, din cea latină pe Sallustius și Titus Livius, în ce privește cauzalitatea istorică și cea socială, Tacitus a reușit să facă distincție netă între faptele accidentale (*casus* – *eventus*) și cauzele necesare (*ratio* – *causae*), dar și în privința criteriilor care deosebesc clasele și categoriile sociale (politic: senat, popor, cohorte pretoriene, legiuni; social: poporul în relațiile cu marile familii – poporul de jos; moral: sclavii netrebnici, declassații care și-au “mâncat” averea).

Atitudinea lui Tacitus față de categoriile sociale prezentate în *Historiae*, este exprimată în lucrarea care l-a consacrat ca veritabil analist politic – *Annales*⁷⁴. Prezentând evenimentele mai multor ani, “*ab excessu divi Augusti*” (“de la moartea divului Augustus” – 14-66 p.Ch), Tacitus consemnează în lucrare: “...*nemo annales cum scriptura eorum contenderit, qui veteres populi Romani res composuere*.” (“nimeni să nu compare analele (mele) cu scrierea acelor care au expus istoria veche a poporului roman”)⁷⁵.

Iată cum, prin această mențiune, Tacitus atrage atenția asupra analizei politice pe care intenționează să o facă; prin urmare, el însuși spune că această lucrare nu se vrea o simplă prezentare a istoriei. Confirmarea intențiilor sale este dată de prezentarea *primului istoric al formelor de guvernământ romane*, chiar la începutul primei cărți a lucrării. Întrucât aceste forme de guvernământ vor fi amplu prezentate cu alt prilej, ne rezumăm în a le enumera. Pe lângă cele trei sisteme care au caracterizat viața politică a Romei de-a lungul istoriei sale, *regalitatea* (“*Urbem Romam a principio reges habuere*”), *republica* (“*Libertatem et consulatum L. Brutus instituit*”), și *imperiul* (“*Quicuncta ... nomine principis sub imperium accepit*”), Tacitus face referire și la formele de guvernământ care au fost întreruperi ale exercitiului libertății și ale conducerii consulare: *dictatura* (“*dictaturae ad tempus sumebantur*”)⁷⁶, *puterea decemvirilor* (“*decemviralis potestas*”)⁷⁷, *puterea plebeilor* (“*tribunorum militum consulare ius*”)⁷⁸, *puterea tiranică* (“*Cinnae, Sullae dominatio*”)⁷⁹, *puterea ilegală* (“*Pompeii, Crassique potentia cito in Caesarem*”)⁸⁰ și *puterea militară* (“*Lepidi atque Antonii arma in Augustum cessere*”)⁸¹.

*Al doilea istoric al formelor de guvernământ romane*⁸² ne este oferit de Tacitus în contextul discutării legii Papia Poppaea; de data aceasta autorul nu recurge la simpla nominalizare a sistemelor

⁷³ Sintagma “*ratio causaeque rerum*” merită explicată prin menționarea tuturor sensurilor cuvintelor care o compun: *ratio* – considerare, luare în seamă, grijă de ..., fel, chip, plan, judecată, rațiune, motiv (rațional), motivare, fel de a gândi, metodă, regulă, cunoaștere teoretică, teorie, doctrină; *causa* – cauză, motiv, pretext, situație, pricină; *res* – lucru, fapt, motiv, cauză, realitate, faptă, împrejurare, situație, interes etc.

⁷⁴ Tacitus, *Ann.*, II, I; XIV, 12.

⁷⁵ *Ibidem*, IV, 32.

⁷⁶ Dictatura se instituia în împrejurări foarte grele ale statului roman și nu putea dura mai mult de șase luni; în timpul dictaturii era suspendat exercitiul puterii consulare, dictatorul având puterea supremă iar, după expirarea perioadei, nu putea fi tras la răspundere pentru modul în care a înțeles să conducă.

⁷⁷ *Potestas* reprezintă puterea căpătată de la unul care are autoritatea să o dea. Puterea încredințată la zece bărbați pe timp de un an pentru a statorni legi scrise – “*decemviri legibus faciendis*”.

⁷⁸ După ce a fost restabilit consulatul, în urma răsturnării decemvirilor, plebeii au luptat pentru dreptul de a fi aleși consuli. Au primit acest drept abia în 367 a.Ch., până atunci fiind doar “*tribuni militum consulari potestate*”.

⁷⁹ Stăpânirea arbitrară, tiranică. Cinna, venit cu armata împotriva Romei, a cucerit puterea și a păstrat-o în 86, 85, 84 a.Ch.; Sulla a intrat, în 87 a.Ch., pentru prima oară cu armata în Roma; apoi, pornind împotriva lui Cinna, în 82 a.Ch., învingător, a căutat să reînvie vechea organizare aristocratică a Romei. După patru ani s-a retras de la conducere.

⁸⁰ *Potentia* reprezintă puterea care se sprijină pe forța celui care o deține și care nu este primită pe cale legală. Este vorba de primul triumvirat, încheiat în 60 a.Ch. între Cn. Pompeius, M. Licinius Crassus și C. Iulius Caesar.

⁸¹ *Arma* reprezintă puterea militară / trupele. Este vorba de al doilea triumvirat (43 a.Ch.) între Aemilius Lepidus, Marcus Antonius și Octavianus, numiți “*triumviri reipublicae constituendae*”. De remarcat că Tacitus îi dă deja lui Octavianus numele de Augustus, primit abia mai târziu, după ce a fost copleșit de titluri.

⁸² Tacitus, *Ann.*, III, 26-28.

politice și a formelor de guvernământ romane ci, analizează critic o serie de cauze care au dus la apariția statului cu diversele sale structuri și la apariția legilor, asupra cărora nu vom insista acum. Iată cum, pornind de la cauzalitatea fenomenologică (în *Dialogus...*), insistând asupra celei istorice (*Historiae*), Tacitus, în ultima sa lucrare, *Annales*, ajunge să lege apariția statului și a legilor, decăderea, în opinia sa, a societății romane, de cauze morale și economice (“non mos, non ius”).

Toate acestea dar și modul în care autorul prezintă factorul uman și colectivitățile, descrierile geografice în context istoric, ne confirmă faptul că opera lui Tacitus este una istorică în întregul ei și, prin urmare, analiza ei trebuie făcută în conformitate cu normele de cercetare stabilite de istoriografia modernă.

PETRONELA WAINBERG

**PUBLIUS CORNELIUS TACITUS:
DE L'HISTOIRE À L'INTERDISCIPLINARITÉ**

RÉSUMÉ

Pour mieux comprendre Tacite, le plus grand historien de l'antiquité romaine, nous opinons qu'il doit être saisi dans le contexte de son époque, marqué par l'histoire de son temps, aussi bien que par les sources de l'historiographie. Parce que les faits présentés par Tacite sont organisés par la vision personnelle de l'auteur – ils ne représentent pas seulement un tas d'événements bruts – il faut insister davantage, et nous le faisons, sur le tout, en ce qui concerne: l'époque; l'homme et la formation de Tacite; la carrière politique; les oeuvres et la vision de Tacite: de la réflexion philosophique à l'analyse politique, en marquant l'analyse psychologique, les ordres et les forces sociales, les formes de gouvernement. Nous insistons aussi, en présentant l'authenticité et la lucidité historique de Tacite, sur ce que l'historiographie moderne appelle interdisciplinarité.